

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR

1. sz.

**MODERN IRODALMUNK ÉS
AZ IRODALOMTUDOMÁNY**

IRTA

ZOLNAI BÉLA

SZEGED, 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Széphalom-Könyvtár

Szeged, 1927, a SZÉPHALOM-KÖR kiadása.

1. *Zolnai Béla*: MODERN IRODALMUNK ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNY.
2. *Maróth Károly*: LÉNYEGVALLÁS ÉS LÉNYEGKÖLTÉSZET. (Sajtó alatt.)
3. *Zolnai Béla*: A JANZENISTA RÁKÓCZI. (Sajtó alatt.)

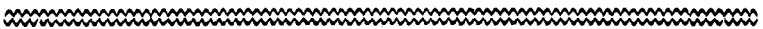
A szegedi írók és egyetemi tanárok elhatározták, hogy

SZÉPHALOM

cimmal új folyóiratot indítanak a tudás és szépség kultuszának jegyében. A **SZÉPHALOM** a haladó magyarság önmagára eszmélését kívánja előmozdítani. Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése, modern szellemiség és hagyománykeresés, a tiszta és önmagáért való művészet lebeg cél gyanánt a **SZÉPHALOM** alapítói előtt. „Ő és új magyarság” szintézise a forradalmak esztétikai anarchiája után: Kazinczy korának klasszicizmusát és magyarcélú emberiességét szimbolizálja a **SZÉPHALOM** neve.

A **SZÉPHALOM** eddigi munkatársai: gróf *Teleki Pál*, *Vargha Gyula*, *Szabolcska Mihály*, *Juhász Gyula*, *Kosztolányi Dezső*, *Oláh Gábor*, *Reményik Sándor*, *Móra Ferenc*, *Tóth Károly*, *Husztli József*, *Mészöly Gedeon*, *Santoli Vittorio*, *Várkonyi Hildebrand*, *Szerb Antal* és *Zolnai Béla*.

A **SZÉPHALOM** címlapját *Sebestyén Károly* dr. rajzolta. Somogyi Szilveszter arcképe *Balogh Margit* festőművésztől való.

Szerkesztő címe: SZEGED, EGYETEM.

A **SZÉPHALOM** minden ujságárúsító kioszkban kapható. Megrendelhető Budapesten az Eggenberger-féle könyvkereskedés (IV., Kecskeméti-u. 3.) útján, Szegeden a Városi Nyomda könyvesboltjában.

Felélős kiadó: *Moldoványi Imre* (Szeged, Egyetemi Könyvtár), aki a folyóirat adminisztrációs ügyeit intézi. Előfizetések befizethetők a *Szeged-Csongrádi Takarékpénztár* (Szeged) 603. számú csekk számlájára — a **SZÉPHALOM** és a név, lakcím pontos megjelölésével — bármely postahivatalnál.

A **SZÉPHALOM** előfizetési ára egy évre (12 szám) = 10 pengő. Egyes szám ára 1 pengő.

SZÉPHALOM-KÖNYVTÁR

1. sz.

**MODERN IRODALMUNK ÉS
AZ IRODALOMTUDOMÁNY**

IRTA

ZOLNAI BÉLA

SZEGED, 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000912538

C 9852

CSÁSZÁR ELEMÉRNEK

IGAZ TISZTELETTEL

ÉS HÁLÁS EMLÉKEZÉSEL

Minő viszonyban állanak egymással élő irodalom és élő irodalomtudomány a huszadik század elején? Hatással volt-e modern irodalmunk a magyar irodalom történetírására? Sőt talán már ott kellene föltenni a kérdést: tud-e hatni irodalmi élet a történeti tudományokra . . .

A téma igen kényes, még mindig egyike a mai magyar élet nagy problémáinak, azoknak a vita alatt álló kérdéseknek, ahol sine ira et studio alig lehet szólni, ahol világnézetek állanak szemben egymással és a világnézeti állásfoglalás igen gyakran elnyomja az irodalomnak laikus élvezését, vagy tisztán esztétikai szempontú kritikáját.

Modern magyar irodalmunk — bár itt már egy lezárult, a forradalmakkal befejezésre jutott irodalmi mozgalomról van szó — súlyos politikai teherrel is nehezedik az ámuló magyar lélek mérlegére. De szembe kell néznünk ezzel a politikummal és bele kell vonnunk az értelmi megértés anyagába, még akkor is, ha nem tudjuk történelmi távlatból, a józan és közömbös szemlélő megfigyelő tornyából nézni a közelmúlt irodalmi korszakot, akkor is, ha az irodalom politikai és világnézeti gyökereit, irodalom és forradalom összefüggéseit tisztán fölfejtjük és észervesszük, hogy nagy tehetségek — ADY, BABITS, KOSZTOLÁNYI, JUHÁSZ, TÓTH Árpád — cégére alatt sok olyan író és kritikus vezetőszerphez jutott, aki a magyar irodalomnak ebben az új virágzásában csupán csak politikai radikalizmust szimatolt: literátorok, akik számára az új irodalom egyetlen értéke a politikum volt, akik nem esztétikai szépségeket kerestek, hanem a maguk politikai érvényesülését várták az új szellemi átalakulástól . . .

De bármennyire is azon az elvi alapon álljunk, hogy irodalmi forma világnézetet jelent, talán szabad néha a politikai és világnézeti szempontot kikapcsolni az úgynevezett kritikai értékelésből. A politikum konstatálása nem jelentheti egyúttal az irodalmiság máglyára-vetését. Az író értékelése, élvezése nem követeli az olvasótól, hogy azonosítsa magát az író világnézeti állásfoglalásával. Anakreon költői utánzása vagy olvasása nem föltételezi a materiális örömeinkben való tobzódást. Horatius, erkölcsi fölfogásának bizonyos aberrációi mellett is, századokon keresztül inspirálni tudta azt a modern Európát, amely olyan messze jutott a görög-római életideáltól. Középkori aszkézis, renaissance-pogányság, nekünk ma már csak irodalmi élmények, nem életprogramok. Megértjük a törökgyűlölet költészetét Zrinyiben, a németet átkozó kurucdalokat — és nem akarjuk fölakasztani a királyokat Petőfivel, akinek alakját úgy léptette föl a konzervatív kritika, mint kocsmai énekest, aki csak a ré-

szegséget zengi és a szellem magasabb régióiba nem tud fölemelkedni . . .

Hasonló morális anathéma sújtotta irodalmunk „modernjeit” is. ADY Endre nem középkori másoló-barát, nem a neoklasszikus eszményiség képviselője, mint az ideál után vágyakozó Kölcsey, a remete Kazinczy — az ő életéről és erkölcsiségéről bármint vélekedjünk is: egy elítélő fölfogás sem menthet föl attól, hogy megérteni törekedjünk benne a genie kiváltságait, a kor bűneit és erényeit.

*

Az alábbi sorokban szeretném bizonyítani azt a merésznek látszó tételt, hogy *modern irodalomtudományunk párhuzamos jelensége a modern magyar irodalomnak, vele rokonságba hozható sok szempontból és az irodalomtörténeti tudomány több irányban fogadott magába hatásokat a modern magyar irodalomtól.*

A kérdést két fokozatban vizsgálhatjuk. Először megnézhetjük: miképpen alakította át — ha tényleg átalakította — modern irodalmunk jelenléte *magáról az irodalomról való fölfogásunkat.* Azután kerülhetne sor annak a nyomozására, hogy az átalakult irodalomfölfogás miképpen befolyásolta a *múlt*nak szemléletét: olyannak látjuk-e a magyar irodalom elmúlt jelenségeit ma is, mint amilyenek ezelőtt 25 évvel látta őket az irodalomtudomány vagy pedig a múlt képe is módosult a folyton változó jelennek tükrében . . .

*

Irodalomfölfogás: az irodalomról alkotott nézetek, az úgynevezett irodalmi eszmék (idéés littéraires) történetével még alig foglalkoztak.¹⁾ Pedig nem közömbös magára az irodalomra sem, hogy a közvélemény káros valaminek tekinti-e, olyannak, amit száműzni kell az ideális államból, vagy legfőbb értéknek, amint az irodalom öncélúságából, arisztokratikus elzárkozottságából kultuszt űző esztéták tették. Talán a leginkább tudatossá válik az irodalomról való fölfogás olyan korokban, ahol az irodalom részt vesz a közélet küzdelmeiben, mikor forradalmat készít elő, szabadságharc felé sodor nemzeteket vagy egy abszolutizmus idején a legerősebb politikai tetteire lép föl.

Modern irodalmunk is sok irodalmi eszmét váltott tudatossá. A huszadik század nemzedéke számára mindenekelőtt egy nagy irodalmi átalakulásnak élményét nyújtotta. Akár pro, akár contra, minden kritikusként és irodalomtörténésznek állást kellett foglalnia vele szemben, nem lehetett közömbösen elmenni mellette. Nagy és mély élménye volt annak a generációnak, amely vele együtt nőtt föl.

Merőben új világot hozott ez az irodalom. ADY Endrének irreális, új romantikája, sejtelmes szimbolumokkal telt, új érzéseket megszólaltató, az ösztöniség világát föltáró, bizarr disszonanciáival, szo-

¹⁾ V. ö. Michiels, *Hist. des idées litt. en France au XIXe siècle.* Paris 1863; F. Vial — L. Denise, *Idées et doctrines litt.,* Paris 1922.; S. Lempicki, *Gesch. d. deutschen Literaturwissenschaft,* Göttingen 1920.; Kerecsényi Dezső, *Elvi kérdések a magyar irodalomban,* Minerva 1923.

katlan melódiáival és szinkompozícióival megdöbentő, súlyos peszsimizmust hordozó, a kozmikus fátumot, a magyar sors tragikumát éreztető költészete nem törölhető ki többé a mai kornak lelkéből. Tovább jutottunk azóta — továbbhaladt az irodalomnak soha meg nem álló szekere — de az ő költészete integráns része a magyarság múltjának. Hogy költészete valóban élménye lehetett a magyarságnak: ez a körülmény is mutatja, — minden támadások ellenére — hogy ADY Endre világa és érzései mennyire mélyen benngyökereznek a magyarságban. ADY Endre magyarságát ma már nem kell bizonyítani. De talán nem árt a *Magyar Kulturának* egyik legutóbbi cikkére hivatkoznom.²⁾ A jezsuiták folyóiratát igazán nem lehet azzal megvádolni, hogy a dekadens-hedonista-pogány ADY mellett elfogult lenne . . . És mégis épen ez a folyóirat látta szükségesnek kijelenteni, hogy ADY Endre költészete és lelke mélyén egy sajátos, szeretet él, szeretet az ő magyar fajtája iránt, ragaszkodás az ő kis országához, amely csodálatos erővel akkor is magához húzza, ha a magyarság ellökte: visszahull a hazai földre, mint a föl-földobott kő.

Az új költészet élményének világánál sok olyan mozzanat vált tudatossá irodalomfölfogásunkban, ami azelőtt háttérben maradt. Ilyen mindenekelőtt az irodalom nagy politikai és világnézeti jelentőségének fölismerése, amit föntebb már jeleztünk.

A huszadik század kritikusai azon vették észre magukat, hogy „történelmi idöket“ élnek, hogy benne vannak egy nagy irodalmi átalakulás korszakában, hogy részesei egy stilusforradalomnak, egy forrongásnak, mely a klasszikus realizmus és materializmus világos tájairól a romantika „csodáinak“ sűrűségeibe vezeti a közönséget és végül, hogy az irodalomnak ismét nagy szerep jut az ország politikai irányításában. (Épen emiatt ragaszkodtak sokan a régi irodalmi ideáljainkhoz.)

Az ellentét a megelőző békés korszakkal szemben nyilvánvaló volt. Emlékeztessünk a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek irodalomfölfogására: a polgári jólét és nyugalom korszakában, a milénium éveinek meglegedettségében az irodalom sztagnálni látszott. Miért is zavarta volna magát fölkavaró, visszavonást szító problémákkal? Harcok nélkül, a múlt emlékeit idézgetve, a jövőben semmi vihart nem sejtve: ez az egészséges korszak az irodalomban nem látott egyebet, mint kellemes szórakozást, nemes üdülést, férfi-munka után jó nyugalmat. Ez a korszak mulatott olyan megbocsátó gondtalansággal a Gyurkovics-lányok-fiúk léhaságán, ez a boldog korszak mosolygott MIKSÁTH Kálmán derűs életbölcsességével az emberi gyarlóságokon, a jó palócok és még jámborabb tótok humoros alakjain, mintha a magyarság számára biztosítva volna egy újabb ezredév idilli korszaka.

Emlékezhettünk ennek az arany időnek fölfogására a költészetről. Egy kiváló irodalomtörténészünk, aki ma már szintén más-kép gondolkozik az irodalom szerepéről, azt írta akkoriban, hogy

²⁾ Székely László, *Ady Endre magyarsága*, 1925. évf. 529. l.

a vers célja: megnyerni az olvasó tetszését; ha elolvassuk egy verset és megnyeri tetszésünket, azt mondjuk rá: *csinos*. Ebben az egy szóban benne van egy korszak egész irodalomfölfogása, sőt egész esztétikai világszemlélete. A vers csinos, tetszetős, szép, mint egy játékszer, női arc, ékszer, ruha; semmi egyéb. Nem jut kifejezésre ebben a definícióban az a lehetőség, hogy az irodalom néha értéke-sebb, komolyabb, sőt veszedelmesebb valami, semhogy a csinosság fogalmával kifejezhető lenne . . . Például az az eset, amikor a versbe rejtett szellemi energiák tömegeket tudnak megmozgatni; mi-kor egy költeményben — mint valami akkumulátorban — nagy vil-lamos erők vannak fölhalmozva, amelyek kirobbanásra várnak; mi-kor egy ártatlannak látszó költemény parazsat szállít egy későbbi nagy tűzvészhez; mikor egy vers úgy is átforgalmazza a lelkeket, elő-készíti a közhangulatot egy társadalmi átalakulásra, ha pusztán az esztétikai megújulás szuggeráló formájában jelenik meg, vagy olyan homályos, a nagy tömegek előtt érthetetlen stilussal, amely mögött világnézeti hadüzenetet senki sem sejt.

De nem kell okvetlenül ezekre a közelmúlt esetekre gondolnunk. Egy távolabb, nekünk már semleges példa is megvilágíthatja az iro-dalmi igében rejlő tudatalatti erők hatását: Clairvaux-i Szent Ber-nát esete, ahol a megnemértett ige is országokat mozgató tette vál-hatott. A legenda szerint a XII. században egy francia szerzetes be-járta Németországot és bár nem tudott a lakosság nyelvén, tüzes szónoklatainak hatása alatt nagyszámú sereg gyűlt össze a Szent-föld visszahódítására . . .

Az ártalmatlannak látszó irodalomnak világtörténelmet csi-náló hatására, titkos romboló-építő munkájára eszmélt rá a huszadik század magyarsága. Az irodalomtudomány is teljesen magáévé te-kette azt az álláspontot, hogy az irodalom maga az élet. Ez a „di-namikus“-nak nevezhető irodalomfölfogás a stílusok váltakozásában világnézetek harcát látja. Modern irodalmunk, mikor letért a PETŐFITŐL kezdeményezett és ARANYNÁL klasszikus művészetté emel-kedett, de az ő epigonjaiknál már sablonná vált népies-reális stílus-ról, és egy komplikáltabb, nyugtalanabb, disszonanciákkal kevert, „európaibb“, idegenszerű stílusra tért át: ez a stílusváltkozás párhuzamos jelensége volt az élet általános megváltozásának. Talán úgy mondhatnók egy ma már közhelyszerű meghatározással, hogy a falusi-vidéki ember világnézetének helyébe a világvárosi-európai ember világnézete lépett. A stílus maga a lényeg: a modern kritikának ez az elvi meggyőződése jórészt a modern irodalom élményén alapszik.

*

Modern irodalmunk élménye más irányokban is kibővítette a kritika és tudomány szempontjait.

Szembekerült a régibb irodalomnál nevelődött ízlés egy egész sereg új jelenséggel, amit meg kellett értenie, magyaráznia. Ezek között ott szerepel például a *szimbolizmus* kérdése. A kritikának

meg kellett értenie és magyaráznia, hogy van másfajta költészet is, mint az, amelyik az élet valóságait, a látott-hallott reallításokat írja le: olyan költészet, amely a maga érzéseit látomásokban éli ki, víziókkal, irreális képek hangulatával nem érzékelteti, hanem érezteti, sejteti. Meg kellett érteni a „sejtelmek“ új művészetét, amelynek iskolai példája az *Elsülyedt utak* ADYtól. Nyilvánvaló és ma már fölösleges is magyarázni, hogy ezt a költeményt nem lehet úgy nézni és érteni, ahogyan megértjük Petőfi verseit — *Befordultam a konyhába . . .*, *Temetésre szól az ének . . .* — ahol valóságos történésekről van szó: a költő egy reális élményét rögzíti meg szinte pillanatfényképszerűen, ahogyan megtörtént. ADY világa irreális, nemvaló világ: az elsülyedt utak, a titkok nagy mezője, amely hívja a költőt, a vak botzót, a vaksötét pusztát, amit tapos, a csöndes udvar, a vén kapu — mindezek nem realitások, hanem jelentőségek hordozói, egy hívőbabonás lélek látomásai, amik a valóság felfokozott erejével hatnak. Ez a szimbolikus kép és a képnek valóságként való elhívése azt a jelentést hordozza, hogy a költő égbetörő útján elszakadt a realitások földjétől, a múlttól, ahonnan önként száműzte magát, midőn prófétai útjára indult . . .

Érthető, hogy a tudományos kritika eleinte idegenkedve fogadta ezt a bizarr kifejezési módot. De aztán tisztázta a kérdést és épen a konzervatív irodalomtörténészek voltak azok, akik a szimbolizták helyett is megmagyarázták, hogy miben áll ADY szimbolizmus. Azóta irodalomtudományunk egy új fogalommal operál: a tudatalattiság, ösztöniség, félig kialakult érzések, félig-tudatos hangulatok költészetének fogalmával. Az irracionális jegyében áll ma az egész szellemi tudomány, amely abban is párhuzamos jelensége az irodalomnak, hogy nem súllyal-méterrel mérhető realitásokból rakja össze a maga épületét, hanem intuitív módon igyekszik megérteni a jelenségek nagyobb egységeit.

El kellett fogadni, hogy ADY Endre költészetének súlypontja nem a látható-érthető értelmi, racionális felületen van, hanem épen abban a homályban, amit hibájául róttak föl és ami a költői inspirációnak ősi velejárója.

Ha a költészet érzelmeket akar kifejezni, akkor ezeknek kifejezésére igen rossz eszköz a nyelv. (Az előző stíluskorszak épen azért látott mindenható eszközt a nyelv tökéletességében, mert érzelem-készletük hosszú fejlődés alatt kifaragta magának az adaequat kifejező-erejű nyelvet; mihelyt a lelkiesség megváltozott, a régi eszköz elégtelennek bizonyult.) Talán paradoxonnak látszik, de kétségtelen, hogy a költészet érzelmi része akkor kezd halványulni, mikor a költő megszólal. A nagy öröm és fájdalom néma marad: PETŐFI szóltlanul csügg anyja ajkán, Toldi Lőrincné csak annyit tud mondani: Áldjon meg, áldjon meg . . . Mihelyt szavakba önti érzelmeit a költő, kilép a szenvedély állapotából és helyet ad a mérlegelő reflexiónak, a szerkesztő meggondolásnak, a „művészi“ okoskodásnak.

³⁾ Horváth János, *Ady és a legújabb magyar líra*, 1910; Alszegehy Zsolt, *Magyar lírikusok* 1921. 109. l.

az önboncoló, hideg analízisnek, ami már tisztára értelmi munka. A hangulatot, érzelmeket közvetlenül csak a zene tudja megközelítően visszaadni. A zenében homályos képzetek uralkodnak: mennél közelebb áll a vers a zenéhez és mennél kevesebb benne az értelmi, logikai elem, annál ősbibb, ösztönösebb, mélyebben fekvő hangulatot, érzelmet tud a költő kifejezni. Ilyen költő ADY, akinek műveiben észre kellett venni a zeneiséget, amely mondatainak sokat gáncsolt homályában szövögeti a sejtelmes és „csodás“ melódiákat.

A történeti szempontokat is néző kritika kénytelen volt konstataálni ADY Endrével szemben, hogy lehetséges a költészet témakörének kibővítése — ez a lehetőség mintha feledésbe ment volna az utolsó gátszakadás, PETŐFI hatalmas tárgy-szélesítése óta. Mindig lehetséges ez a kibővülés, — ADY esetében nem horizontális szélesítésben, hanem a pantheista-kozmosz végtelen felé és le az értelmiség alsó tárnáiba, ahonnan az ösztön-ember primitív indulatszavai, chaotikus érzései búgnak. ADY irracionális költészete is egy új gátszakadás volt, tehát romantikus lázadás a régi törvénnyel szemben: föl szabadulás valami alól, amit az új ízlés konvenciónak és sablonnak kellett hogy érezzen, ha kiélni akarta a saját egyéniségét.

Ennek az „új romantikának“ fölismerése tette lehetővé, hogy a kritika letérjen a klasszikus Petőfi-Arany-féle, vagy ha úgy tetszik: Vargha—Szabolcska—Kozma-féle életformák és stílusideál abszolút kultuszáról és elismerje, hogy másfajta stílusnak is van jogosultsága, épen a „szép“ és az ízlés korhoz-kötöttsége miatt.

Láttuk a forradalmak idején, hogy az ízlésváltozásnak, a „szép“ módosulásának elvi elfogadása könnyen korlátlan relativizmushoz, esztétikai anarchiához vezet. De annyi tény, hogy a klasszikus korok hisznek abszolút esztétikai törvényben, örök szépségideálban, költői kánonban, amelytől eltérni nem szabad. Romantikus korokban ez a szépségbálvány ledől és a költészet új ideálok után indul. Ilyen kereső, kutató, örökké megállapodatlan, „romantikus“ kort ismer föl a huszadik század újjítóiban is az irodalomtörténet.

*

Folytathatnók még azoknak a mozzanatoknak fölsorolását, ahol az irodalomismeret inspirációkat fogadott el a modern irodalomtól . . .

Ilyen volt a magyar verselés, a *ritmus* kérdése, amely egyenesen a modern költészet kapcsán vetődött föl. Mi a magyar ritmus lényege? A hangsúly, hosszúság, vagy szótagszám? Lehet-e pusztán a hangsúlyra alapítani a magyar vers zeneiségét, vagy meg kell maradnunk a klasszikus iskola időmértékes ritmusánál? A vitából*) kétségtelenül leszűrődött, hogy ADY Endre ritmusa tényleg más, mint a klasszikus iskola ritmusa. Természetesebb, „pongyola“, a mindennapi beszéd menetéhez, lüktetéséhez közelebb áll és mégis zenei hatású. Nem szakít az időmértékkel, de a hangsúllynak is szerepet

^{*)} V. ö. Horváth János, Magyar ritmus, jövevény versidom. 1922, 92. és 111. l. és Benedek Marcell, Ady-breviárium, 1924, 220. l.

enged: ritmuslejtése épen azért zenei és gazdag, mért félig tudatalatti és sejtelemmelteli, mint amilyen ADY egész liraisága. Az új költészetnek páthosz és mesterkélttség nélküli kifejezésmodora, a „szabadvers” eszméltette rá az irodalomtörténészeket a próza ritmusára⁵⁾ és arra a tényre, hogy a ritmus sem örök és változatlan, hanem folyton változik és hozzáidomul a költészet belső tartalmához.

Tudatosabbá tette a modern irodalom élménye az irodalom és társadalom viszonyát is. Azt, hogy bizonyos fajta irodalmi mozgalom mögött egy társadalmi réteg áll, hogy az ízlésbeli különbségek voltaképpen nemzedékeket választanak el egymástól: elsősorban a modern irodalom kialakulásán tapasztalhatta az irodalomtörténész. A *Nyugat* kritikussai — IGNOTUS, SCHÖPFLIN — nem is mulasztották el, hogy rámutassanak az irodalomnak szociológiai jelentőségére. Ha az irodalom-fölfogás szociális jelentőséget tulajdonít az irodalomnak, akkor egészen bizonyos, hogy maga az irodalom ugyanabban az időben szociális tendenciákat fejez ki⁶⁾: az irodalomnak az esztétikai gyönyörködtetésen túlmenő társadalmi céljai vannak...

A modern irodalom termékének, párhuzamos jelenségének kell tartanunk a stíluskritikának azt az irányát is, amit az úgynevezett esztétikai nyelvtudomány vagy *nyelvesztétika* képvisel. Ezt az új disciplinát némelyek⁷⁾ hajlandók — a „linguistica non leguntur”-elv alapján — kizárni az irodalomtörténet szűk berkeiből, pedig az irodalmi kritika nem nélkülözheti a nyelvesztétika szempontjait és a „nyelvesztétikai” vizsgálatok egyes írókra vonatkozó eredményeit tudomásul kell vennie a haladó irodalomtörténetnek... Irodalomtudomány és nyelvtudomány fognak kezét a nyelvesztétika művelésében, amely az utóbbi húsz évben virágzott föl: ugyanabban az időben, amikor a modern költészet stílusforradalma és szó-kultusza tudatossá tette a nyelv hangulati árnyalatait, a szavak imponderabilis értékeit. Francia, német és magyar nyelvesztétikai tanulmányok ma is kétharmad-részben a szimbolista és újabb költészet anyagára hivatkoznak.

A mondottakkal még nem zárhatjuk le az irodalomtudomány új szempontjainak felsorolását, de talán már az eddigiek is elég alapot nyújtanak arra, hogy a modern irodalom inspiráló szerepét konstataljuk.

További föladatunk az, hogy megnézzük: a megváltozott irodalomfölfogás miként befolyásolta a magyar irodalom múltjának szemléletét.

*

*

*

Modern irodalmunk élménye mindenekelőtt tudatossá tette azt, hogy ARANY János és iskolája klasszikus, tökéletes befejezettségre,

⁵⁾ V. ö. Horváth János, A próza ritmusa, Uj Nemzedék 1921. jan. 1.

⁶⁾ Nem véletlen, hogy az első francia milieu elmélet. Mme de Staël munkája (De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales, 1800) közvetlenül a forradalom után készült.

⁷⁾ Pl. Irodalomtörténet, 1926. évf. 237. l.

tetőpontra jutott művészet volt a mai romantikus-dekadens-kereső művészethez viszonyítva. Amíg benne éltünk a magyar klasszicizmusban — klasszicizmus alatt a fejlődés delelőjét, nem pedig antikizáló költészetet értve — talán észre sem vettük a jelenlétét. A modern irodalom észrevétette magát, mert elütött a megelőzőtől — „külömbözöm, tehát vagyok“, mondaná IGNOTUS — és ez a különbség tette lehetővé, hogy a közeli XIX. század-vég irodalmában már történelmi múltat lásson a XX. század kritikusa. (Ma már még tisztábban látjuk, hogy például 1905 közelebb volt a tizennégy évnyi jövőben készülő 1919-höz, mint a csupán kilenc évnnyire távolodó 1896-hoz.)

Sokáig ARANY halála, 1882, volt a határ, ahol a múlt végződött. Ami újabban történt, azzal nem mert foglalkozni a szaktudomány, mert kialakulatlan jelennek érezte, amelyről még nem lehet sub specie aeternitatis ítélnie. ADY zajos föllépése lejjebb gurította a múltnak ezt a határkövét, közelebb hozzánk, a XX. század elejéig és most már megindulhatott a nyolcvanas-kilencvenes évek tudományos földolgozása. Ekkor kezdtek „hivatalosan“ foglalkozni VAJDA Jánossal, REVICZKYvel, KOMJÁTHY Jenővel, JÓKAIVAL, sőt MIKSZÁTH-tal és az *Aranytól Adyig* terjedő, lezárult kornak első összefoglaló irodalomtörténetét megírhatta PINTÉR Jenő.

Ha igaz az, hogy minden kor a múltban elsősorban azt látja, ami őt közelebből érdekli, amiben a maga gondolatvilágát, arculatát szemlélheti: — akkor mit keresett a huszadik század embere a múltban? Önmagát talán, a neuraszténiás, túlfinomodott érzéseket . . . És meg is találta abban a költőben, akinek iránya ellen kezdetben föllázadt, aki úgy élt a köztudatban, mint a modern irodalom kibékíthetlen ellentéte: ARANY Jánosban. Az Arany-centenárium alkalmából (1917) fejtette ki a modern irodalmiságok iránt fogékony RIEDL Frigyes, — szép tanulmányának, amit *Arany lelki élete* címmel írt, meleg visszhangja is támadt az új írók körében — hogy kétféle ARANY János van. Az egyik a népies költő, aki-homerosi látással nézi a világ konturjait, aki Toldi heroikus alakját faragta és a pogány naiv eposz hangján mesél. Riedl megmutatta, hogy van egy „modern“ Arany János is: az *Őszikék* költője, a töredékek, befejezetlen kompozíciók csüggedt, fáradt, erőtlen, hitlen művésze, beteg, neuraszténiás lélek, akinek élete nem görög derű, hanem egy befelé vérző tragédia. Ezt az Aranyt titkos mótely: az örök kétely emészti. Olyan, mint egy beteges érzékenyséű modern költő. A zord Toldi költője — hogy HERCZEG Ferenc kifejezését használjuk — így lett a huszadik század élmény-alakja.

A modern irodalomtudomány, mint egy romantikus kornak szülötte, általában érzékenyebben reagál a múltnak romantikus jelenségeire. Így történhetett meg legújabban JÓKAI rehabilitációja a közvélemény előtt. A józan realizmus és a külső tökéletességre törekvő klasszicizmus Jókait zabolázatlan, korlátlan álmodozónak tartotta. GYULAI Pál iskolája nem értette meg Jókaiiban a romantikus zsenit. Ma már az irodalomtudományban minden készség és fölké-

szültség megvan hozzá, hogy ne csupán a valóságosság mérlegére tegye a művészi alkotásokat, hanem értékelje bennük éppen azt, ami tudatosan eltér a valóságtól, ami egy „ideális“ világot teremt, ahol az értelmi evidenciák és logikus fejlemények helyett az érzelmi igazságok uralkodnak.

Hasonló újjáértékelés központjába került VÖRÖSMARTY is, a legnagyobb magyar romantikus. Vörösmartyban a GYULAI-féle irány jóformán csak a „klasszikus“ költőt, a fegyelmezett epikust, az ünnepélyes ódastilus szónokát, az irodalmi élet magasztos vezéralakját ünnepelte. A modern irodalom iskolájába járt kritika — BABITS Mihály,⁸⁾ HORVÁTH János⁹⁾ — észreveszi Vörösmartyban a modernnek ösét . . . a romantikust, a bomlott lelki egyensúly költőjét, a *Vén cigány* íróját, a végtelenség és végeesség tragikus szenvedőjét, az irreális fantázia hajótöröttjét, akinek nyelve merész, bizarr és újító volt a maga korában, mint ADYÉ a mienkben és akinek verselése ma is modern. A látomások, tudatalatti asszociációk, őrlt fantázia-képek „stilromantikus“ Vörösmartyja nőttön-növekszik abban a köd-ben, amellyel őt a modern kritika, mint „ismeretlen mélységet“, mint „izgató talányt“ elburkolta.

*

Mi újat látott meg a modern irodalomtudomány PETŐFIben? „Fölfedezte“ benne az üldözött, meg nem értett zsenit, aki profétája akar lenni a magyarságnak és akit a maradi kritika halálra üldöz . . . Ha végigtekintünk az ADY-irodalmon,¹⁰⁾ lehetetlen föl nem ismernünk a „forradalmár Petőfi“ portraitjában ADY Endre arcát.

Petőfit a XX. század kritikája forradalmibb fejlődési fázisnak, erősebb irodalomtörténeti zökkenőnek érezte, mint az a kritika, mely önmagát vele azonosítva Petőfit a „klasszikus irodalmi triász“ egyikük magaslatára helyezte. Petőfi szembeállítására közvetlen előzményeivel, forradalmi ízlés-újításainak fölismerése, az arisztokratikus irodalmiság és népiesség nivőkülönbségeinek fölmérése: csak egy kívülálló és a XX. századra támaszkodó kritika műve lehetett.

Ez a kritika nem is hagyta meglátatlanul azt az analógiát, ami Petőfi irodalmi fogadtatása és az ADY körüli háborúság között kétségtelenül megvan.

Petőfi fogadtatásának történetét — azt a folyamatot, amely mutatis mutandis megisméltődött a XX. században — találó vonásokkal rajzolta meg CSÁSZÁR Elemér *A magyar kritika történetében*. Császár ugyanazt mutatja ki PETŐFI korában, amit most ADY korára nézve megkíséreltünk kimutatni: hogy egy nagy stílusváltozás kedvezően befolyásolja, állásfoglalásra, fejlődésre, gazdago-dásra készíti a kritikát, az irodalomfölfogást és magát az irodalomtudományt.

⁸⁾ Irodalmi problémák, 1917, 96—154. l.

⁹⁾ Forradalom után, Magyar Figyelő 1912.

¹⁰⁾ V. ö. Pintér Jenő: Nyugat, 1919. márc.

Íme egy részlet Császár Elemér portrait-jából, amelynek megdöbbentő igazsága revelációként hat:

Hogy a magyar kritika a negyvenes évek derekán, a nem épen kedvező viszonyok között is, olyan dúsan kivirágzott s az egész olvasó közönség érdeklődését fölkellette, sőt lázba hozta, maga a kritika pedig szinte divatos műfajjá lett: egyenesen *Petőfi váratlan, tüneményes föllépésének eredménye*. Egy-két évvel azután, hogy első költeménye az *Athenaeumban* megjelent, országos hírű emberré emelkedett: különködő viselkedése, önzertes, szókimondó természete csakúgy magára irányította a figyelmet, mint *költészete, mely korának uralkodó irányjaival homlokegyenest ellenkezett*. Mindenkinék észre kellett venni azt a nagy külső és belső ellentétet, mely Petőfit a kor többi költőjétől elválasztotta és *hogyan vele új levegő, új szellem áradt a magyar irodalmi életbe*. Aki az irodalom iránt a legkisebb érdeklődést is tanusította, annak állást kellett foglalnia ezzel az új jelenséggel szemben; ha mással nem, magával kellett elvégeznie, mit ér az *új tünemény, gazdálkodása, fölfrissülése-e költészetünknek, vagy bomlasztó elem, mely az eddigi értékes kereteket szétörve, örvénybe juttatja azt*. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a negyvenes évek közepének nem volt izgatottabb kérdése, mint az: *igazi vagy álpróféta-e Petőfi*. A fiatalság nagyrésze a költészetünket megújító lángelmeként ünnepelte, s ez a csakhamar szinte rajongássá fokozódó dicsőítés bizonyos visszahatást keltett azoknál, akik Petőfire idegenkedve néztek. *A kicsinyeskedő pedánsokat* bántotta szereplése, mert benne a föltűnés hajszolását, mindenáron való eredetieskedést láttak, s bordalait, valamint a maga nyomoruságait katonai és színészéletének szenvedéseit föltáró versei alapján *csavargó, dorbézoló, léha embernek tartották, ki züllött életének rajzával beszennyezi a költészet arisztokratikus termeit; a régi költői eszményekben elfogódottak nem értették meg költői hitvallását és törekvéseit, idegenül hatott rájuk Petőfi tárgyainak új köre, az élményi, erősen egyéni, sőt személyes elemek; a fogyatékos esztétikai ízlések visszadöbbszentek költészetének őszinteségétől, egyszerűségétől, eleveenségétől; egyik-másik íróársánál pedig a hiúság és irigység is belejátszott az ellenérzésbe. Mindez messze eltávolította és megreven szembeállította egymással a két pártot. (I. m. 244. 1.)*

Első pillanatra hajlandó volna az ember megkérdezni: PETŐFI-ről irodalmunk legnagyobb lírikusáról, avagy — mutato nomine — ADY Endréről szól-e a fabula. Akinek irodalomfölfogása nem nevelődött a modern irodalmi élet harcain, joggal ütközhet meg rajta: PETŐFI nem öröktől fogva érvényes érték, hanem merész, új tünemény? nem abszolút ideál, hanem eretnek, aki diadalmas, új szektát alapít? törvénybontó, bomlasztó, erkölcstelen forradalmár? lehetnek olyanok is, akik vele szemben irodalmunk ősi hagyományaira hivatkoztak és nem fogadták el az ő egyedül üdvözítő ízlését?

A huszadik századból látott PETŐFINÉK „lantján új, eddig soha nem hangzott dallamok szólaltak meg“ (i. m. 245. 1.): az akkori új időknek új dalaival tört be az irodalom berkeibe, ahol sokan megdöbbszentek pórias versein, mert „ez a hang idegennek, bántónak, sőt

művészetlennek tetszett". Azokat a kritikusokat, akik Petőfit a maga korában nem értették meg, Császár Elemér találó fejezetcímmel az *ősdi kritikusok* rovatába sorolja. Ezeknek az „ősdi, fogyatékos ízlésű kritikusoknak" ideálja még a negyvenes években is (! ma már persze hibának rójuk föl ezt a „maradi" álláspontot) a Bajza költői törekvéseiből kisarjadt, de az *epigonok kezében vértelenné csenevészedett*, érzelgős, csinált líra. Ott van azonban a másik irány: a fiataloké, az *ifjú óriásoké*, akik azonnal fölismerik PETŐFI lángelméjét . . .¹¹⁾

Tagadhatatlan, hogy PETŐFI más világításba került, mihelyt a modern irodalomtudomány reflektora irányította sugarait a múltra. Halott műformák története helyett elevevességet, harcos életet látunk, amelynek dinamizmusa beleszól a jelennek problémáiba is.

*

Volna még sok egyéb jelenség is a régebbi irodalomban, amit ma másképp látunk, mint húsz évvel ezelőtt.

Ilyen a *Csokonai-kultusz*, amely magától ADY Endrétől indult ki. Nem véletlen, hogy a XVIII. század nagy modernjének és európai polgárának műveit nem az Akadémia, hanem egy szépirodalmi cég vállalta „kritikai" kiadásra.

A *kuruc-kor* is új életre kelt. ENDRÓDI Sándor ártatlan kuruc „nótái" még — bocsánat a kifejezésért — hatvanhetes, ünneplő kurucságban fogantak. ADY Endre hétköznapi, keserű, darabos kurucversei a kuruc költészetet közelebb hozták a mai korhoz, azzal, hogy a kuruc lélekben az ősi és mindenkori magyar lélek tragikus lázongását, rebelliségét szimbolizálták. Szintén nem véletlen és a kuruc-kornak ezzel a realisabb fölfogásával (SZEKFÜ Gyula) párhuzamos jelenség, hogy ugyanakkor RIEDL Frigyes és TOLNAI Vilmos lehántották a kuruc „nép"-költészetről azt a csillogó mázt, amelybe az ötvenes-hatvanas évek rajongása burkolta ezt a „balladás" világot. Az illúziók kérge alól egy igazabb, emberibb és korhűbb, de hozzánk is közelebb álló kurucvilág tárult föl.

Általában a *népiesség* olyanfajta kultuszának, amint azt a negyvenes évek inaugurálták, az új irodalom nem kedvezett. A modern német irodalomtudomány ma már a praeromantika tévedései közé sorolja a népköltészetnek irodalmi rangra való emelését. Hasonló hangok nálunk is hallatszottak (BABITS Mihály). Annyi bizonyos, hogy ma már senki sem tartja önmagában való esztétikai értéknek, ha egy irodalmi munka népies stílusban, népies gondolatvilággal szől hozzá. Talán egy új arisztokratizmus, klasszicizmus felé haladunk ismét, a kereső forradalmak után . . . BALASSI Bálintban a mai tudomány — DÉZSI Lajos, ECKHARDT Sándor, FERENCZI Zoltán kutatásai alapján — nem a népies naturalista-dalköltőt, hanem a tudós poétát

¹¹⁾ Császár Elemér, i. m. 247. l.

értékeli, aki Petrarcat választotta mintájául és a humanisták példájára írt vulgáris nyelven.

* * *

Minden korszak ellentétben van a megelőzővel: harcba indul a közvetlen múlt ellen, de tartja a rokonságot egy régebbi múlttal. A renaissance a középkorral szemben föl akarta támasztani a görög-római világot. A romantika viszont, átugorva humanizmust és új pogányságot, visszatért a középkor kereszténységéhez. A huszadik század ismét keresi a romantikát, minden változataiban, akár a misztikus gótika, az eksztatikus barok, vagy a „titáni“ romanticizmus nevével jelöljük a periodikusan vissza-visszatérő romantikus ízlést és világnézetet.

A múltban szimpáthiák és antipáthiák keresése: az objektívnek hitt irodalomtudomány sem kivétel a kor szabályai alól. Talán sikerült néhány példával illusztrálni, hogy irodalmunk modern iránya megtalálta a maga párhuzamos jelenségeit az irodalomtudományban is. Bármiként vélekedjünk erről a modern irodalomról, jelenlétét és irányító hatását nem tagadhatjuk le. Ha a pusztító földrengés előbbremozdítja a földrengéstan tudományát, a háború a sebészetre, a járvány a bakteriológiára lehet kedvező hatású: a szellemi élet terén is az irodalom földrengései mozgásba hozzák az irodalomtudomány szeizmográfjait . . .

A hisztorizmus fölfogásában a történelem mestere életnek, tudománynak. De megfordítva is igaz a tétel: az élet maga is mestere lehet a históriának.

C 9852